

İSLAM KÜLTÜRÜNDE ÇEVRE DUYARLILIĞININ ARTIRILMASINDA RESMİN ÖNEMİ

Tamer ASLAN*
Cengiz BATUK**

Öz

Günümüzün sorunlarının en başında kuşkusuz çevre sorunları gelmektedir. Çevre sorunlarıyla baş edebilmenin en önemli yollarından birisi de bu konudaki duyarlılığı artırmaktır. İnsanlar çevre sorunlarına karşı daha duyarlı hale geldikleri takdirde sorunların önemli bir kısmı tam olarak çözüme kavuşmasa bile çözüm konusunda ciddi adımlar atılmasına vesile olacaktır. “İnsanın kendi elleriyle işledikleri yüzünden karada ve denizde hayat fesada uğradı.” (Rum 30/41) ayetinde olduğu gibi genel olarak İslam kültüründe insanın çevreye olumsuz yaklaşımlarının felakete yol açacağına işaret edilmiştir. Özelde Kur’an ve hadislerdeki bu tarz ifadelerin genelde ise İslam kültüründeki yaklaşımların öne çıkarılmasının çevre duyarlılığının artırılmasında olumlu katkısı olacaktır. Duyarlılığı artırma noktasında ise ayet, hadis ve kültürel malzemenin grafiksel çizim/tablo/resim vb. ile desteklenmesinin insanlar üzerinde daha kalıcı ve çarpıcı etki bırakacağı kesindir.

Bu makalede çevre duyarlılığın artırılmasında İslam kültürünün önemi üzerinde durularak seçilen örnek ayet ve hadislerden yola çıkılarak oluşturulacak resim vb. görsel malzemeler hazırlanacak ve bu malzeme değerlendirilecektir. Buna ek olarak, mümkünse gelecek zamanlarda bu ürünlerin sergilenmesi planlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam ve çevre, resim, çevre bilinci, İslami kültür, çevre sorunları.

* Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Seramik-Cam Anasanat Dalı, taslan@omu.edu.tr.

** Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı, cebatuk@hotmail.com.

The Importance of Painting in Islamic Culture for Increasing of the Environmental Awareness

Abstract

Environmental problems certainly come at the beginning of today's problems. One of the ways to overcome environmental problems is increasing the awareness on this subject. Although the significant part of the problem is not exactly solved, it will conduce to be taken serious steps for solution, if people become more sensitive to environmental issues. "Corruption has appeared throughout the land and sea by [reason of] what the hands of people have earned". It is pointed out generally in Islamic culture that negative approaches of people to environment will cause disaster as in verse (Rum 30/41). Bringing forward such kind of phrases in Quran and Hadiths in private and the approaches in Islamic culture in general, will provide positive contribution to increase the environmental awareness. It is certain that supporting Verse, Hadith and cultural material by digital pattern, digital drawing/design etc. will leave more permanent and stunning impression on people in the point of increasing the awareness.

In this paper, visual materials such as digital pattern and designs, which are created by starting with selected sample Verse, Hadith and approaches of Islamic scholars by emphasizing the importance of Islamic culture in increasing the environmental awareness, will be produced. In addition, it is planned to exhibit these products during the future time if it is possible.

Key Word: Islam and environment, painting, environmental awareness, Islamic culture, environmental problems.

1. Giriş

Günümüz en önemli sorunlarının başında hiç kuşkusuz çevre sorunları gelmektedir. Öyle ki birçok bilim adamı, insanlığın on binlerce yıldır yeryüzünde yaptığı tahribatın çok daha fazlasını neredeyse binlerce yıllık tahribata eş bir tahribatı son iki yüzyıl içerisinde gerçekleştirdiğini ifade etmektedirler. 19. Yüzyıldaki Sanayi Devrimi çevre sorunlarının ve kirliliğin zirve yaptığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanayide yaşanan gelişmeler insanın doğal kaynakları alabildiğince hoyratça kullanmasına yol açmış bu ise sorunların hızla artmasına neden olmuştur.

Bu makalede artan çevre sorunları karşısında genel olarak dinlerin özel olarak İslam'ın yaklaşımı ifade edildikten sonra bir çevre bilincinin oluşturulması noktasında görsel malzemelerin kullanılmasının yararlı olacağı öngörülmektedir. Bu amaçla seçilen bazı

ayet ve hadislerden istifade edilerek bazı görsel malzemeler hazırlanmıştır.

2. Çeşitli İnanışlarda Tabiat ve Çevre Duyarlılığı

Kuşkusuz çevre sorunlarındaki tek suç sanayi devrimine yüklemek yanlış olacaktır. Binlerce yıldır insanların yapıp ettikleri zaten doğadaki dengeyi bozmaktadır. Örneğin, tarım arazisi oluşturmak için orman alanlarını yok etmek geleneksel birçok toplumun yaptığı bir uygulamadır ve bugünkü sorunlarımızın en önemli sebeplerinden birisine ormanların azalması sorununa yol açmıştır. Bu hadiseye az ya da çok her toplumun katkıda bulunduğu da bir vakıdır. Bu yüzden din ve inançların bir kısmı erken dönemden itibaren bu duruma dikkat çekmiş ve kendi teolojik kurgularıyla uyumlu olarak bazı önerilerde bulunmuşlardır. Bu konudaki en duyarlı duruş sergileyen dinlerden birisi olan Taoizm, insanın en önemli yükümlülüğünün tabiattaki işleyişi anlamak ve bunu anladıktan sonra da onunla beraber akmaktan söz edecektir. Tao bütün varlıkların dayanağıdır. Taoizm'e göre insanlar diğer bütün varlıklarla aynı orijine sahiptir. Başlangıçta Tao "Bir"i oluşturmuş, Bir İkiyi, İki üç ve Üç ise âlemdeki bütün varlıkları ortaya çıkarmıştır. Bu anlayışa göre insan varlığı ile diğer varlıklar aynı kökene sahip oldukları gibi aynı yasalara tabidirler. "İnsan bedeni küçük evren, evren ise büyük bir insan bedenidir." ¹ Tabiatla hareketsizlik prensibi (wu wei) ve tabiatla rekabet etmemek temel prensiplerdir. Buna göre akıntıya karşı kürek çekmeden akıp gitmekte olan tabiatın akışına ayak uydurmak gerekir. İnsanın mutluluğunu, sağlığını ve yeryüzündeki uzun ve mutlu yaşamını gerçekleştirecek şey budur. Tabiatdaki varlıklar insan hayatını engelleyen şeyler değil, aksine insan hayatıyla uyumlu olan şeylerdir. Taoist kutsal metinlere göre hiçbir hayvan türü yiyecek ve içecek konusunda insanlarla mücadeleye girişmez. Bu yüzden insanın yapması gereken tabiatla rekabet etmeksizin onunla uyumlu hale gelmek ve bir harmoni oluşturmaktır.² Buna göre Taoizm açısından araçların saatteki hızlarını dikkate alarak otoban yapmak ve bu otobanları inşa etmek için ormanları yok edip, tepeleri düzlemek, çukurları doldurmak yanlış bir davranış olacaktır. Oysa doğal olarak zaten dağların arasında geçit ve yol

¹ Yin Zhihua, "Taoist Philosophy on Environmental Protection" *Taoism*, Mou Zhongjian (ed.), Leiden & Boston: Brill, 2012, ss. 279-280, 287.

² Zhihua, "Taoist Philosophy on Environmental Protection" s.287.

olabilecek yerler mevcuttur, insanın kendisini ve araçlarını buralara uydurması gerekir.

Yine Kızılderili inançlarında ya da Şamanist kültürün hâkim olduğu toplumlarda tabiata hükmetmekten çok tabiatla beraber olunan bir yaşam tarzının telkin edildiği görülür. Bu kültürler temelde tabiattaki varlıkların her birinin, ağaçların, bitkilerin, ırmakların, ormanların birer ruhu olduğuna inanılır. Onlar da adeta insan gibi birer canlı ve varlık kabul edilir. Bir Kızılderili'ye göre ağaçlar canlı olduğu için ruhları vardır; ruhları olduğu için de insanla aynıdır.³

Geleneksel Çin inançlarından Japon inançlarına-Şintoizme kadar birçok dinde tabiata karşı dostane bir tavır takınıldığı görülmektedir. Geleneksel Çin inançları ile Türk-Mogol inançlarında tabiat varlıklarına saygı telkin edilir. Bunun farklı nedenleri olmakla birlikte temelde tabiat varlıklarının kutsalın tezahür alanı olarak görüldüğü söylenilebilir. Buna göre kutsal, hayvan ve bitkiler üzerinden kendisini ifşa eder ve yine kutsalla hayvanlar üzerinden bağlantı kurulur. Bazı hayvanlar kutsal Ruhla Tengri ya da Gök'le irtibat kurmada aracılık yaparlar. Yine Şamanlar, ruhlara âlemine doğru gerçekleştirdikleri astral yolculuklarını kurt, geyik, kartal, şahin vb. hayvanlar üzerinden gerçekleştirmektedirler. Transa geçen Şaman (Kam) kutsal hayvanlardan birisi ile bütünleşerek ya da ona hulul ederek yolculuğa çıktığına inanılmaktadır. Yine Ergenekon mitosunda da Tengri zor durumdan kurtarmak istediği Türkleri bir kurdun rehberliğinde kurtuluşa erdirmektedir. Yani Tengri, Yüce Ruh, insanla irtibatını kurt üzerinden gerçekleştirmektedir. (Destandaki asena figürünün Tanrı avatari olduğuna dair kanıt nerede?) Benzer mitolojik anlatılar Mısır inançlarından Roma – Yunan inançlarına kadar pek çok kültürde bulunmaktadır. Özellikle Mısır mitolojisi bu bakımdan oldukça zengindir. Türk ve Çin inançlarıyla benzerlik taşıyan Şintoizm'in de doğaya saygılı bir yaklaşım sergilediği söylenebilir. Tabiattaki bir kısım yerlerle, hayvan ve bitkilerin kami adı verilen bir tür ruha sahip olduğuna inanılır.

Hint dinlerinin temelde *ahimsa* ilkesi gereğince insan dışındaki canlı varlıklara da şiddet uygulamayı meşru kabul etmediklerini görüyoruz. Bu konuda kendi içlerinde küçük nüanslar olmakla bir-

³ Rudolph Kaiser, *Tanrı Taşta Uyur, Kızılderililerin ve Avrupalıların Çelişen Dünya Görüşleri*, çev. Ersel Kayaoğlu, İstanbul: Dharma Yay. 2001, ss.9,16-17; İ. Sarı, *Kızılderililer*, İstanbul: Nokta E- Kitap, 2016, s.119.

likte genel olarak Hint dinleri reenkarnasyon sürecinde ruhların hayvan şeklinde de bedenleşebilecekleri kabul edildiğinden genelde tüm hayvanlar saygıya layık varlıklar olarak kabul edilir. Bu yüzden Hinduizm temelde vejetaryenliği önererek hayvanların besin için öldürülmesini yasaklarlar. Benzer durum Budizm için de geçerlidir. Ayrıca hayvanların ve bitkilerin yaşam alanlarına zarar vermek hoş karşılanmayan bir durumdur. Caynizm, *ahimsa* ilkesini bu bağlamda en katı şekilde uygulayan bir Hint dinidir. Caynistlere göre tüm canlılar jiva (ruh) denen bir tür atomlara (ya da ruhlara) sahiptir. Dolayısıyla hangi sebeple olursa olsun herhangi bir canlıyı öldürmek bir cinayet olarak ve *ahimsa* ilkesinin ihlali olarak algılanır. *Ahimsa* ilkesini ihlal etmek demek kurtuluşa erişememek anlamına gelmektedir. Bu yüzden bir Caynist vahşi hayvanlardan küçük mikroorganizmalara bakterilere; ağaçlardan sebzelere kadar her canlıya tıpkı insan gibi davranmayı öngörür. Zira onlara göre insanla diğer varlıkların ontolojik olarak bir farklılığı söz konusu değildir. Varlık olma düzleminde bir kediyle insan aynıdır. Bu yüzden de hiçbir şey yememek şeklinde uygulanan ölüm oruçları tutmak suretiyle kurtuluşa ermek hedeflenir. Bir Caynist kendisine hayatı zindan etmek pahasına canlıların hayatını korumaya çalışır. Öyle ki havadaki ve sudaki küçük mikroorganizmaları yutmamak için bir ağızlıkla ağızını kapatarak nefes alır ve suyu süzerek içer.

Maniheizm de doğu dinleriyle benzer bir tavır sergiler. Işık unsurlarına zarar vermemek için bitki ve hayvanları öldürmezler. Işık unsurları hayvanlarda daha çok bitkilerde ise nispeten azdır. Salatalık, kavun ve karpuz gibi sebze ve meyvelerde ışık unsurları daha fazla bulunur. Lakin sadece bunlar değil tüm bitki ve hayvanların ideal bir Maniheistin yaşamında zarar vermemesi gereken varlıklardır. Nitekim dindar bir Maniheistin yürürken otları ezmesi ya da ekinleri hasat etmesi yanlış bir davranış olarak ifade edilir. Kendisine sunulan bir yemeği yerken de yemeğin hazırlanması esnasında bir müdahale ve katkılarını olmadığını, kendilerinin masum olduğu, onların öldürülmesi suçuna iştirak etmediklerini ifade eden bir dua yaparlar.⁴

Tek Tanrılı dinlerden Yahudilik insana daha fazla değer veren bir yapıya sahiptir. Tüm canlılar içinde insanlar, insanlar içinde de

⁴ Iain Gardner & Sael N.C. Lieu (eds.), *Manichaean Texts From the Roman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, ss.22-23.

Yahudiler seçilmiş olarak kabul edilir. Bununla birlikte evrendeki uyumdan ve dengeden söz edilir ve bu dengenin korunması gerektiği ifade edilir. Tabiattaki dengeyi bozmak olumsuz bir davranış olarak görülür. Diğer taraftan tabiat ve yabani hayat hem ceza ve imtihan hem de tefekkür, arınma ve cennetin yansıması olarak görülür. Hoşea, esenliği sadece insanlar arasında aramaz: “Kırdaki hayvanlarla, gökteki kuşlarla, Toprakta yaşayan canlılarla, Halkım için o gün antlaşma yapacağım...”⁵.

Hıristiyanlık, temelde Yahudilikle benzer yaklaşımlar sergilemekle birlikte erken dönem Hıristiyanları tabiat karşısında zaman zaman olumsuz tavırlar takınmışlardır. Bunun sebeplerinden birisi Paganizmle hesaplaşma meselesidir. Zira Paganist ritüellerin önemli bir kısmı tabiatta gerçekleştirilmektedir. Paganizme bir tepki olarak tabiattan uzaklaşma durumu ortaya çıkmıştır. Mistik Hıristiyanlar tabiata karşı olumlu tutumlar geliştirmiş olsalar bile hem onlar hem de diğer Hıristiyanlar tabiatı şeytanın ve diğer kötülük unsurlarının ikamet alanı olarak görüp bu yüzden mücadele mekânı olarak kabul etmişlerdir. Rönesans ve keşiflerin bu savaş ve hâkim olma dürtüsüyle gerçekleştiği ifade edilir.⁶ Bu yaklaşım tarzının sanayileşme ve sonrasındaki çevreye bakışa zemin oluşturduğunu da ifade etmek lazımdır. Ancak şu da ifade edilmeli ki, Hıristiyan dünya çevre konusunda büsbütün olumsuz bir tavır takınmamıştır. Papa II. Jean Paul tarafından 29 Kasım 1979’da “Çevrenin Koruyucu Azizi” ilan edilen “Assisili Francis” farklı bir örnek oluşturur. Aynı zamanda çevrecilerinde de koruyucu azizi ilan edilen Assisili Francis, doğayı Tanrı’nın bir kitabı, doğadaki tüm varlıkları da kardeşleri olarak görür. Bundan ötürü onlara kardeşim diye hitap eder. Yani güneş onun kardeşidir ve güneş kardeşe hitaben şiir yazar. Ay, yıldızlar ve su kız kardeşi rüzgâr, hava ve ateş erkek kardeşleridir. Yine kuşlardan, vahşi hayvanlardan kardeşleri olarak söz eder ve zaman zaman onların arasına karışarak onlarla konuştuğu, onlara vaaz ettiği ifade edilir. Bir anlatıya (öyküye) göre insanlara zarar veren vahşi bir kurdun öldürülmesine bile gönlü razı gelmez ve kurtla konuşarak onun koyunlara zarar vermesine mani olur. Evcil

⁵ Hoşea 2:18.

⁶ Bk. Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam ve Tabiat*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1991, s.95.

hayvanlara kötü davranan köylülerin bu zulümlerini engellemeye çalışır.⁷

3. Modernizm Sonrası ve Entropi

Modern dönem öncesi tüm dinler ve bu kapsamda gelişen dünya görüşleri, genel olarak insanı, kendisini kuşatan çevreden ayrı olarak görmez. Her ne kadar dinlerin yaklaşımlarında nüanslar bulunsa ve farklı teolojik gerekçelere dayanıyor olsa da insan çevreye tahakküm etmesi gereken ya da en kaba ifadesiyle tabiatın tanrısı olarak görülmemiştir. Tabiat ise bir makine ya da bir oyuncağı gibi görülmemiş, aksine onun da bir “kalbi” olduğu ve incinebileceği düşünülmüştür. Tabi ki bu geçmişte çevre kirliliği, tabiata zarar verme ya da bugün karşılaştığımız çevre sorunlarının benzerlerinin hiç olmadığı ya da çevre sorunlarının tamamen modern zamanlarda başladığı anlamına gelmez. Tabi ki insanların binlerce yıldır yaptıkları bu bozulma sürecine belli ölçüde katkıda bulunmuştur.

Modern dönemin kültürel ayırma süreçleri, farklı kültürel içeriklerin evrensel kılınmasına katkıda bulunmasıyla dikkat çekiyordu. Farklılık kültürel zenginliğin ya da çokluğun düzenli bir durumunu çağrıştırmaktaydı.⁸ Lakin modern zamanlarda meydana gelen zihniyet değişimi dinlerin şu ya da bu şekilde frenlemeye çalıştığı tüm olumsuz yaklaşımların önünü açmıştır. Bozulma ve deformasyon sürecini hızlandıran da aslında bu zihniyet değişimi olmuştur. Kimilerine göre Rönesans’la birlikte insan kendisini tanrının yerine koymuş ve doğayı istediği gibi tasarrufta bulunabileceği bir alan olarak görmeye başlamıştır. Artık insan dışındaki dünya canlı bir organizma değil hareket edebilen, bir şeyler üretebilen ya da tüketebilen bir makinedir. Bu yüzden modern çağ, bir “Makine Çağı’dır. Francis Bacon’la başlayan René Descartes ve Isaac Newton’la devam eden mekanik dünya algısı bu çağın oluşumunu sağlamıştır. Bacon, doğayı tasarımılamakla yetinmeyip kontrol edilmesi için bir yöntem arayışındadır. Descartes, tüm doğanın hareket halindeki basit bir maddeye dönüştürülmesini başarır. Bana uzam

⁷ Assisili Francis’in çevre konusundaki yaklaşımlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Batuk, *Assisili Francis ve Hristiyan Mistisizmi*, İstanbul: İz Yayıncılık 2012, ss.197-228.

⁸ Tamer Aslan, *Kültürel Yeniden Üretim Süreçlerine Etkisinde Postmodern Tüketim Estetiği*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmış Sanatta Yeterlik Tezi, 2010, s.14.

ve hareketi verin, bütün evreni yapılandırırım diyecek kadar ileri gidebilmişti. Onun mekanik, matematiksel dünyası tatsız, renksiz ve kokusuzdu, akıyor, damlamıyor ve dökülmüyordu. Ona göre dünya karmaşa değil kesinlik taşıyordu. Bu kesinliğin bozulmaması için sürekli müdahil bir tanrının da olmaması gerekirdi ve Tanrı kibarca sahneden emekliye ayırtıldı. Sonunda da Descartes, insanoğluna dünyayı yağmalayıp onun efendisi olabileceği inancını verir.⁹

Ardından Newton ise insanın dünyanın efendisi olması için gereken aletleri temin eder.¹⁰ Böyle başlayan süreç sanayi devrimiyle zirve yapacak ve sonuç olarak entropi ortaya çıkacak ve gittikçe dünya yaşanmaz hale gelmeye başlayacaktır. Entropi, en genel anlamıyla madde ve enerjinin dönüştürülemediği, yeni bir enerji ya da maddenin üretilmediği bir sistemdeki düzensizlik ve rastgelelik durumu olarak ifade edilir. Teistler ile ateistler arasında tarih boyunca sürmüş olan evrenin başlangıcı ve sonu olup olmadığına dair tartışmalar açısından bu yasanın önemi büyüktür. Fizik bilimlerinde entropi yasasının varlığından söz eden bilim adamları bu durumun enerji kaynaklarının tükenmesi ve giderek dünyanın sonunu getirecek bir durum olarak ifade ederler ve bu noktada modern zamanlarda yapılanların rolü fazlasıyla büyüktür. Arthur Eddington, entropi yasasının, tüm doğa yasaları içinde en önemli yere sahip olduğunu söyler. Eddington, evren hakkındaki bir teorinin, Maxwell'in formülleriyle, hatta daha önceden yapılmış bazı deneylerle uyumsuz olsa bile doğru olma şansının bulunabileceğini; ama entropi yasası ile çelişiyorsa hiçbir şansının olmadığını söyler.¹¹

Geçmiş dönemlerdeki çevreye müdahale ve doğal gelişmeler az da olsa entropi durumu ortaya çıkarsa bile bu günümüzdeki boyutlarda değildir. Her canlı doğar yaşlanır ve ölür. Dağlar, tepeler erozyona maruz kalır. Ancak doğal süreçteki bu tarz hadiseler genellikle bir başka şeye dönüşür ve yeni bir canlılığın, hayatın ya da fiziksel durumun ortaya çıkmasını sağlarlar yani dönüşürler. Dönüşüm olduğu sürece sorun yoktur. Dönüşememe hali kaotik bir durumdur ve bunun günahı da çok büyük oranda dünyaya ve çevreye

⁹ Jeremy Rifkin & Ted Howard, *Entropi Dünyaya Yeni Bir Bakış*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997, ss.22-29.

¹⁰ Rifkin & Howard, *Entropi*, s.29.

¹¹ Arthur Stanley Eddington, *The Nature of The Physical World*, Macmillan, New York, 1929, s.74.

bakışı değişen onu ve aynı zamanda bizzat kendisini bir makine gibi algılayan modern insana aittir.

Bilim adamlarının dediği gibi “Entropi Yasası’nda büyük bir güzellik vardır. Bize kozmik tiyatrodaki, gelecekte yatan mutlak kaderi gösterir fakat nasıl davranılması kararını bize bırakır.”¹² O zaman Rum suresinde ifade edildiği gibi yanlış kararlar vererek kendi elimizle karadaki ve denizdeki hayatı fesda uğratmayalım.

4. İslam Kültüründe Çevre Duyarlılığı

İslam kısmen diğer dinlerle benzer ama modern dünya görüşünden bütünüyle farklı bir yaklaşım sergiler. Kur’an’ın yaklaşımı günümüze ışık tutmaktadır. Öncelikle bütün sorumluluğun insanda olduğu gerçeğini hatırlatır. Ama bunun öncesinde âlemde var olan bir dengeden söz eder ve bu dengeyle uyumlu eylemler ortaya konduğu takdirde bugün karşılaştığımız tarzda sorunların olmayacağı ifade edilir: “Güneş ve ayda bir hesaba bağlı olarak hareket ederler. ...Göğü Allah yükseltti ve mizanı (dengeyi) O koydu. Sakın bu dengeyi bozmayın.”¹³ “Şüphesiz her şeyi bir ölçüye göre yarattık.”¹⁴

db | 155

Diğer taraftan insanı eşrefi mahlûkat olarak nitelendirip âlemin imarı noktasında sorumluluk sahibi kılarken¹⁵ diğer varlıklarla varoluş bağlamında benzer olduğunu ifade etmekten de geri durmaz. Dolayısıyla yeryüzündeki tüm canlılara iyi davranmak, muamele etmek durumundadır. Zira hayvanlar da tıpkı insanlar gibi bir ümmettir: “Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve gökyüzünde iki kanadıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi sizin gibi topluluklardır. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Nihayet (hepsi) toplanıp rablerinin huzuruna getirileceklerdir.”¹⁶

İslam’ın çevre konusundaki yaklaşımını şöyle özetlemek mümkündür: i) tabiat insanın değil; Allah’ın mülküdür. ii) tabiat belli kurallar dâhilinde onda değişiklikler yapabilen insanın emrindedir. iii) insanın tabiatı yararlanmasında ahlaki davranma zorunluluğu

¹² Rifkin & Howard, *Entropi Dünyaya Yeni Bir Bakış*, s.281

¹³ Rahman 55/5, 7-8.

¹⁴ Kamer 54/49.

¹⁵ Hûd 11/61.

¹⁶ En’âm 4/38.

vardır. iv) İslam, tabii bilimleri, tabiatın genel düzen ve güzelliğini oluşturan kanunları araştırmasını ve onları anlamasını ister.¹⁷

Çevre bilinci ve duyarlılığının olmadığı bir zaman diliminde Kur'an'ın buna dikkat çekmesi son derece anlamlıdır. Bu ise Müslümanların çevre konusunda İslami bir bilinci açığa çıkarmaya ihtiyacı olduğuna işaret etmektedir. Bilinç kişinin kendisine, yaşantılarına, çevresine, öteki kişilere, bir bütün olarak içinde yaşadığı dünyaya ilişkin farkındalığı, yaşanan deneyimlerden kendiliğinden doğan kendinin farkında olma görüngüsü olarak tanımlanabilir. Bu anlamda duyarlılık ve bilinç denildiğinde ise yaşadığımız dünyayla ilişki kurmak ve kendi varlığımızın/var oluşumuzun, duyularımızın, düşüncelerimizin, çevremizin farkında olmak demektir. Bu farkındalık yalnız olmadığımızın ve egoist davranamayacağımızın farkına varmamızı sağlayan bir durumdur.

Kuşkusuz bilinç ya da duyarlılık terimlerinin farklı tanımları da yapılabilir. Burada daha çok farkındalık anlamında belli bir anlamını esas almaktayız. Bilinç aynı zamanda kişisel bir deneyimi ifade eder. Yani dışarıdan yönlendirme, etkileme mümkün olsa da farklı karşılaşmalar sonucunda bireyin edindiği tecrübe hali ya da yaşanan hadiseler sonrasında kişiye kalan damıtılmış, süzölmüş ve sonraki yaşantıdaki yeni karşılaşmaları anlamlandırmak için kullanmaya müsait bir tür posa hâlidir. Bilinç denilen şey, bizim sonraki süreçte yaşantımızda ortaya çıkan yeni şeylere karşı nasıl tavır takınacağımızı belirler. Örneğin bir kişide çevre kirliliği konusunda yeterince bir bilinç düzeyi oluşmuşsa sokağa çöp atarken iki kere düşünmek durumunda kalacaktır. Ya da yenilebilir enerjinin azalması, entropi vb. konularda bir duyarlılık oluşmuşsa bu durumda birey elektriği lüzumsuz yere kullanmaktan kaçınacaktır. Bu örnekleri çoğaltmak pekâlâ mümkündür.

5. İslam Kültüründe Çevre Duyarlılığının Artırılmasında Resmin Önemi

Toplumsal ve bireysel bilincin duyarlılığın oluşması noktasında çok şey yapılabilir, onlarca şey söylenilebilir. Lakin çoğunlukla bu, farkında olmadan hatta bazen subliminal (bilinçaltı kurgulama) mesajlarla oluşur. Yani bilinçaltımıza işlenen mesajlar yine farkında olmadan bir bilinç durumu oluştururlar. Venturi, bir tek resim

¹⁷ Ziyaüddin Serdar, *Hilal Doğarken, İslam'da Bilgi ve Çevrenin Geleceği*, çev. Ş. Yalçın, İstanbul: İnsan Yayınları, 1994, ss.213-49.

yapma tekniğinin olmadığını, birçok tekniğinin olduğunu ve hatta bu tekniklerin sonsuz olduğunu söyler. Eğer resim bir araç ise işlevi; alıcısını eğitmek, yönlendirmek, onda, önceden düşünülmüş, planlanmış istedik değişimlerin gerçekleştirilmesini sağlamaktır.¹⁸ Bilinci, farkındalığı oluşturma konusunda gerek normal resimler ya da görsel malzemeler ve gerekse içerisinde daha derinlere hitap eden subliminal çevresel mesajlar barındıran resim ve görsel malzemelerin katkı sağlayacağı şüphesizdir. Günümüzde bu mesajlar, izlediğimiz TV dizilerinde, reklamlarda, alışveriş merkezlerine, sinemada, dinlediğimiz müziklere kadar hemen her alanda oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır.

Anlambilim (Semantik), her çeşit gösterge ile ilgilenirse Göstergebilimin alt alanına girer; yalnızca dilsel göstergelerle ilgilenirse Dilbilim'in alt alanına girer. Göstergebilim (Semiyotik); Göstergelerin üretilmesini, yorumlanmasını ve anlama süreçlerini içeren; göstergelerin diğer göstergelerle olan ilişkilerini inceleyen, birbirleriyle olan ilişkilerini araştıran, türlerini saptamaya çalışan bilim dalıdır. Semiyotik disiplinlerarası bir alandır. Anlam bilimi, dil bilimi, fonetik, mimarlık, sosyoloji, psikanaliz ve daha birçok bilim dalı ve disiplinin oluşturduğu disiplinler arası bir disiplindir. Kültürel kodlar, gelenekler ve işaret sistemleri gibi her şey semiyotiğin inceleme alanına girmektedir.¹⁹ Bu bağlamda; resim soyut fikirlere anlam özelliği kazandıran ifade edilmek isteneni görsel olarak destekleyen çok önemli bir semiyotik sanat tarzıdır.

Resim diğer sanatlardan ve yazıdan daha üstün sayılabilecek özelliklere sahiptir. Zira yazı belli bir zaman dilimiyle sınırlanma yani tarihsellik durumuyla karşı karşıyayken resim tarihselliği aşan bir özelliğe sahiptir. Yani bir resim farklı tarihsel dönemlerdeki insanların önüne yeni ufuklar açar. Metin – okur – anlam üçlemeyle ifade edilen bir metnin anlaşılmasındaki hermenötik süreci resme uyguladığımızda “okur”un yani resme muhatap olan insanın anlamın oluşması konusunda daha fazla rol üstlendiği bir tür metindir. Okurun hayal gücü, anlama çabası daha fazla öne çıkar.

¹⁸ Sıtkı M. Erinç, *Resmin Eleştirisi Üzerine*, İstanbul: Hill Yayınları, 1995, ss.13-39

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Pierre Guiraud, *Göstergebilim*, Ankara: İmge Yayınları, 1994; V. Doğan Günay, *Göstergebilim Yazıları*, İstanbul: Multilingual, 2002; A. Tomak, A. Seylan, T. Yazar ve A. Turkaya, “Tüketim Çağında Özne Nesne Diyalektiği ve Değişen Anlam” *Medeniyet Sanat, İMÜ Sanat ve Tasarım Fakültesi Dergisi*, c.1, S.2, 2015, ss.65-74.

Resmi anlamak için insanlar daha fazla çaba sarf ederken resimdeki anlatılmak isteneni daha fazla vukufiyet kesbederler.

Diğer taraftan resim ya da görsel malzemeler zihinde daha kalıcı ve uzun süreli etki bırakacaktır. Bir yazıya nazaran daha hızlı ve çabuk hatırlanacaktır. Modern zamanların hızla elimizden aldığı çevreyi tekrar geri kazanma noktasında İslam'ın yaklaşımları son derece büyük önem arz etmektedir. Bu yüzden de İslam'ın çevre duyarlılığı ve çevre etiği noktasındaki yaklaşımlarını sloganvari şekilde düzenlemek ve bunları resimlendirmek yararlı olacaktır. Çevre ile ilişkilendirebilen ve bizlere bilinç kazandıracak olan ayet ve hadisler söz konusu. Lakin başka mevzular daha fazla ön planda olduğu için bu ayet, hadis ya da İslam düşünürlerinin görüşleri ikincil planda kalmaktadır. Evet, bu sorun İslam'ın ürettiği bir sorun değildir. Fakat içinde Müslümanların da yer aldığı insanlığın ürettiği bir sorundur. Az ya da çok bu soruna Müslümanlarda katkıda bulunmuştur. O halde şimdi sorunun çözümü noktasında ayetlere kulak verip elimizi taşın altına koymalı ve İslami söylemi daha fazla ön plana çıkartmalıyız.

6. Sonuç

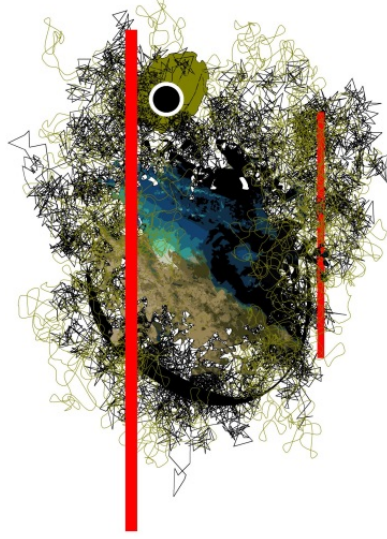
Bu kapsamda olmak üzere Müslümanları çevreyle ilgili duyarlı olmaya davet eden ya da doğrudan veya dolaylı olarak çevreye işaret eden seçtiğimiz bazı ayet ve hadisleri resimle kullanarak anlamlandırma (*semantik*) çabası ile disiplinler arası (*semiyotik*) görsel çalışmalar yaptık. Bu resimler doğrudan söz konusu ayet ve hadislerin resmedilmesi anlamı taşımamaktadır. Daha çok ayet ve hadislerin ressamın zihninde oluşturduğu çağrışımların resmedilmesi anlamına gelmektedir. Bu yönüyle de söz konusu ayet ve hadislerin insanların anlam dünyalarında kendisine yer bulurken görsel malzemenin insanların zihinlerinde bir çevre bilincinin oluşması noktasında önemli katkılar sağlayacağına inanılmaktadır. Kuşkusuz aşağıda verdiğimiz örneklerin dışında ve çok farklı tarzlarda başka çalışmalarda yapılabilecektir.

1. Uygulama Örnekleri ve Resimlerde kullanılmak üzere seçilen ayetler:

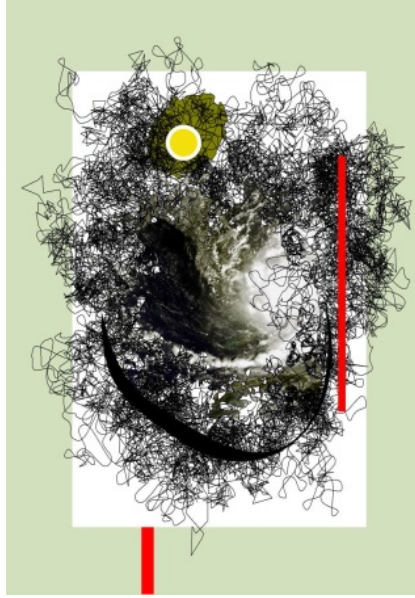
Resim A1.

“İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah -dönüş yaptılar diye- işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor.”
(Rum 30/41)

©TamerAslan

db | 159

Resim A2.

“Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini kendinden bir lütuf olarak emrinize [insanın sorumluluğuna] vermiştir. Bütün bunlarda düşünenler için işaretler vardır.”
(Casiye 45/13)

©TamerAslan

Resim A3.

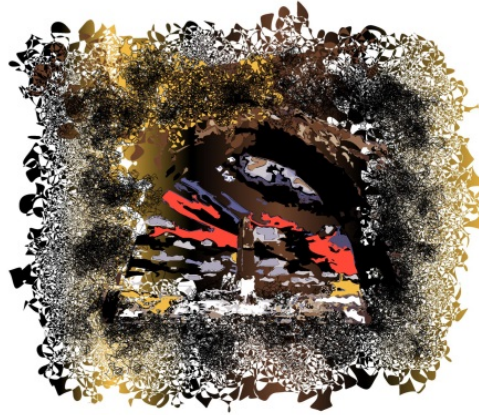
“Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan, sonra göğe yönelerek onları, yedi gök olarak tamamlayıp düzene koyan O’dur ve O, her şeyi hakkıyla bilmektedir.” (Bakara 2/29)

©TamerAslan

Resim A4.

“Buyruğu ile içinde gemiler yüzsün, lütettiği nimetleri elde edesiniz ve belki şükredersiniz diye denizi istifadenize veren Allah’tır.” (Casiye 45/12)

©TamerAslan

Resim A5.

Taze etinden yemeniz ve mücevherini çıkarıp takınmanız için denizi hizmetinize veren de O'dur. Gemilerin denizi yarararak gittiklerini görürsün ki, bu da O'nun lutfunanâil olmanız ve O'na şükretmeniz içindir.” (Nahl 16/14)

©TamerAslan

1b | 161

Resim A6.

“Gökten su indiren O' dur. Ondan hem kendiniz için içecek su hem de hayvanlarınıza yedireceğiniz bitkiler verir. Allah o su ile size ekin, zeytin, hurma, üzüm ve daha türlü türlü ürünler de bitirir. İşte bunda düşünen bir topluluk için büyük ibret vardır. O, geceyle gündüzü, ayla güneşi hizmetinize verdi; yıldızlar da O'nun emrine boyun eğmişlerdir. Bunda aklını kullanan bir topluluk için önemli ibretler vardır. Sizin için yerden türlü renklerde bitirdiği şeyler de böyle; bunda da düşünüp taşınan bir kavim için büyük ibret vardır.” (Nahl 16/10-13)

©TamerAslan

Resim A7.

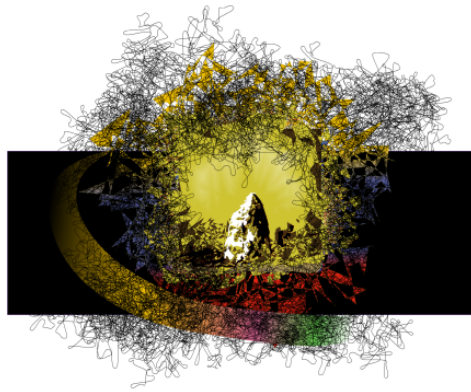
“Allah’ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz? ...”
(Lokman 31/20).

©TamerAslan

Resim A8.

“...O sizi yerden var etti ve size orayı mâmur hale getirme görevi verdi. O halde O’ndan mağfiret isteyin; sonra O’na tövbe edin. Şüphesiz rabbim yakındır, duaları kabul eder.”
(Hûd 11/61)

©TamerAslan

Resim A9.

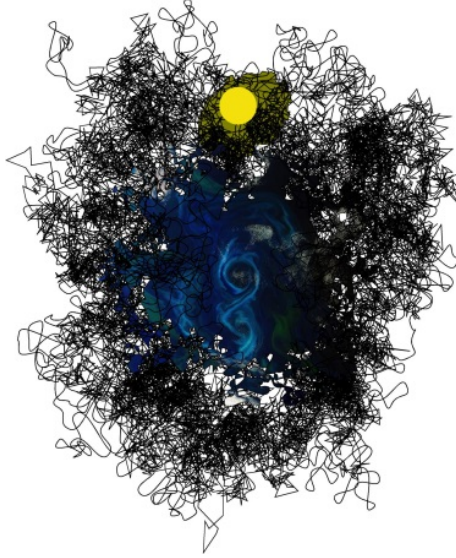
“Hâkimiyeti ele aldığı anda ise ülkede bozgunculuk çıkarıp ürünleri ve nesilleri yok etmeye çalışır. Allah bozgunculuğu sevmez.” (Bakara 2/205)

©TamerAslan

db | 163

2. Uygulama Örnekleri ve Resimlerde kullanılmak üzere seçilen hadisler:

Resim H1.

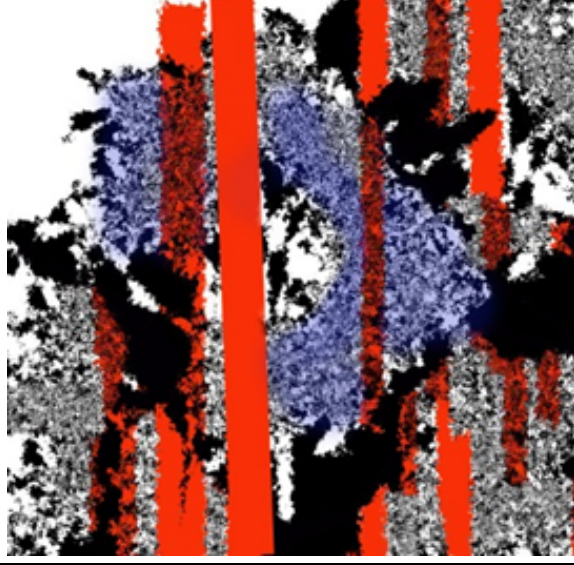
“Allah, merhametli olanlara rahmetle muamele eder. Öyleyse, sizler yeryüzündekilere karşı merhametli olun ki, semâda bulunanlar da size rahmet etsinler...” (Tirmizi, “Biri”, 16; Ebu Dâvud, “Edeb”, 66.)

©TamerAslan

Resim H2.

Bir rivayete göre
 “Peygamberlerden birini
 bir karınca ısırıldı. O da
 (öfkelenerek) karıncanın
 yuvasının yakılmasını
 emretti ve yakıldı. Allah
 Teâlâ ona şöyle vahyetti:
 “Seni bir karınca
 ısırılmışken, sen tesbih
 eden bir ümmeti yaktın.”
 (Buhârî, “Bed’ü'l-Halk”,
 14; Ebu Dâvud, “Edeb”,
 176; Nesâî, “Sayd”, 38)

©TamerAslan

164 | db

Resim H3.

“Bir adam, yolda yürürken susadı ve susuzluğu arttı. Derken bir kuyuya rastladı. İçine inip susuzluğunu giderdi. Çıkınca susuzluktan soluyup toprağı yemekte olan bir köpek gördü. Adam kendi kendine “Bu köpek de benim gibi susamış.” deyip tekrar kuyuya indi, mestini su ile doldurup ağızıyla tutarak dışarı çıktı ve köpeğı suladı. Allah onun bu davranışından hoşnut oldu ve günahlarını affetti.” Bu olayı dinleyen sahabilerden bazıları: “Ey Allah’ın Rasulü! Yani bize hayvanlar (a yaptığımız iyilikler) için de sevap mı var?” dediler. O da “Evet! Her ‘yaş ciğer (sahibi)’ için bir ücret vardır.” buyurdu.” (Buhârî, “Mezâlim”, 23, “Edeb”, 27; Müslim, “Selâm”, 153; Ebu Dâvud, “Cihâd”, 47.)

©TamerAslan

Resim H4.

“Kim ağaç dikiminde bulunursa, onun için, ağaçtan hâsıl olan ürün miktarınca Allah sevap yazar.”
(Müslim, “Musâkât”, 7-8.)

©TamerAslan

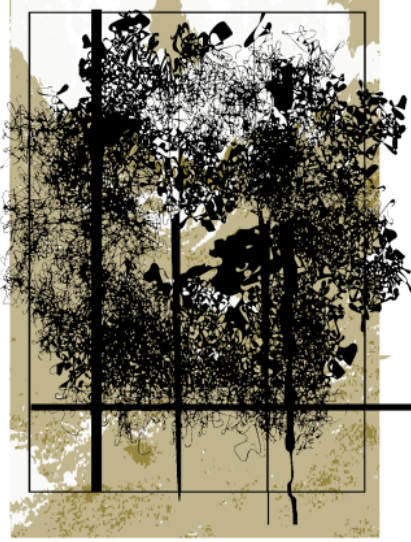
Resim H5.

“Bir kimse bir ağaç dikse, o ağaç meyve verdikçe ağacı dikene sevap yazılır.”
(Münâvî, 1972, V, 480.) [Resim H5]

©TamerAslan

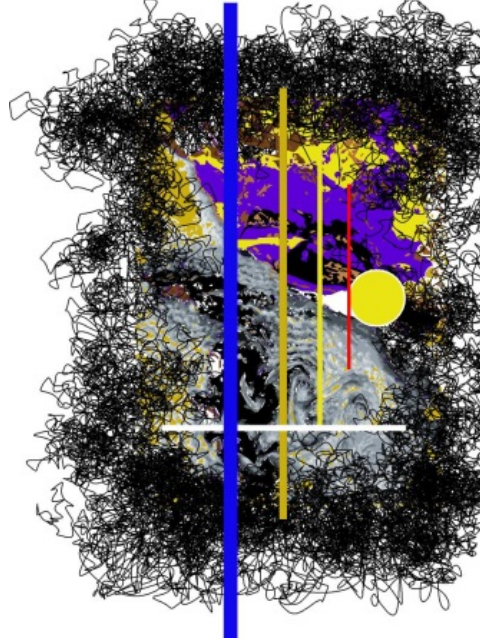
Resim H6.

“Bir Müslüman bir ağaç diker veya ekin eker de ondan insan veya kurtkuş yiyecek olursa, yenen şey onun için sadaka olur.” (Müslim, Musâkât, 10, 12; Buhârî, “Hars”, 1; “Edeb”, 27.)

Resim H7.

İslam Peygamberi, çevrede yolcuların ve hayvanların gölgesinden istifade ettikleri bir sidre ağacını, o ağaçta herhangi bir hak sahibi olmayan bir kimsenin kesmesinin günah olduğunu belirtmiştir (Ebu Dâvud, “Edeb”, 171.)

Resim H8.

“Bir adam yolda yürürken, yol üzerinde bir diken dalına rastladı. Onu alıp dışarı attı. Allah bu davranışından memnun kalarak ona mağfiret etti.” (Buhârî, “Mezâlim”, 28, “Cemaat”, 32; Müslim, “Birr”, 128, “İmâret”, 163; Tirmizî, “Birr”, 38.).

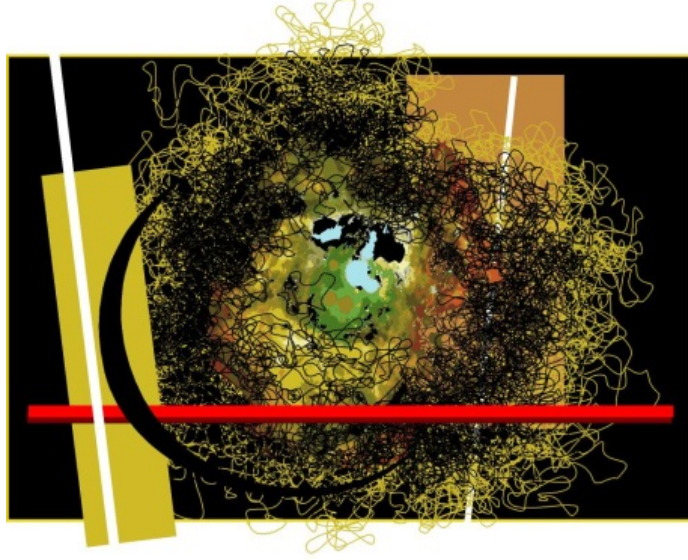
©TamerAslan

Resim H9.

“Ey Allah’ın Resulü! Bana faydalı olacak bir şey öğret.” diyen Ebu Berze’ye “Müslümanların yolundan rahatsızlık veren şeyleri kaldır.” diye buyurmuştur (Müslim, “Birr”, 131.).

©TamerAslan

168 | db

Resim H10.

“Kıyamet koparken elinde hurma fidanı bulunanız, -onu dikmeye gücü yetiyorsa-hemen dikiversin.” (Buhârî, Edebü'l-müfred, (thk., Halid Abdurrahman), s. 138, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1966).

©TamerAslan

Resim H11.

Hz. Peygamber “Haksız olarak bir serçeyi öldüren Cenâb-ı Hak kıyamet gününde hesap soracaktır.” (Müslim, “Sayd” H.No: 57).

©TamerAslan

Kaynakça

- Arthur Stanley Eddington, *The Nature of The Physical World*, Macmillan, New York, 1929.
- Aslan, Tamer, *Kültürel Yeniden Üretim Süreçlerine Etkisinde Postmodern Tüketim Estetiği*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güzel Sanatlar Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmış Sanatta Yeterlik Tezi, 2010.
- Batuk, Cengiz, Assisili Francis ve Hıristiyan Mistisizmi, İstanbul: İz Yayıncılık 2012.
- Erinç, Sıtkı M., *Resmin Eleştirisi Üzerine*, İstanbul: Hill Yayınları, 1995.
- Gardner, Iain & Lieu, Saue N.C. (eds.), *Manichaeen Texts From the Roman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Guiraud, Pierre, *Göstergebilim*, Ankara: İmge Yayınları, 1994.
- Günay, V. Doğan, *Göstergebilim Yazıları*, İstanbul: Multilingual, 2002.
- Kaiser, Rudolph, *Tanrı Taşta Uyur, Kızıldere'lerin ve Avrupalıların Çelişen Dünya Görüşleri*, çev. Ersel Kayaoğlu, İstanbul: Dharma Yay. 2001.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslam ve Tabiat*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- Rifkin, Jeremy & Howard, Ted, *Entropi Dünyaya Yeni Bir Bakış*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
- Sarı, İ., *Kızıldere'ler*, İstanbul: Nokta E- Kitap, 2016.
- Serdar, Ziyauddin, *Hilal Doğarken, İslam'da Bilgi v eÇevrenin Geleceği*, çev. Ş. Yalçın, İstanbul: İnsan Yayınları, 1994.
- Tomak, A., A. Seylan, T. Yazar ve A. Turkaya, "Tüketim Çağında Özne Nesne Diyalektiği ve Değişen Anlam" *Medeniyet Sanat, İMÜ Sanat ve Tasarım Fakültesi Dergisi*, c.1, S.2, 2015, ss.65-74.
- Zhihua, Yin, "Taoist Philosophy on Environmental Protection" *Taoism Mou Zhongjian* (ed.), Leiden & Boston: Brill, 2012.

